

Gróh Gáspár

A kettészakadt kritika

■ „Egyébiránt sohase felejtsem el, hogy a *valónak* mindig több tisztelettel tartozunk, mint az *írónak*, legyen az bárki”²¹ – írta egy levelében Kölcsey Ferenc Szemere Pálnak. Előtte keserűen azt taglalta, hogy Berzsenyi halálosan megbántódott kritikáján. Az ő lelki emelkedettsége számára láthatóan értelmetlen volt, hogy valaki, ahelyett, hogy örülne, amikor ráolvassák fogyatékosait, megbántódik, vitatkozik, sértetten szenved. Mindez azt jelenti: kritikusnak lenni eleve súlyos kockázat, mert a kritikát, ha az bírálata, az érintettek ritkán honorálják szeretettel. Márpedig egy viszonylag szűk irodalmi élet keretei között óhatatlanul találkozik bírált és bíráló, és az ilyen találkozások ritkán kellemesek. Ez pedig eleve gúzsba köti az igazmondó akaratot: a társas érintkezéshez nélkülözhetetlen tapintat okán az író gyakran kap több tiszteletet, mint a való. Amikor kritikusként kellene szólnom a kritikáról, igazából erről a kérdéstről kellene gondolkodnom.

Idáig azonban már régen nem tudok eljutni. Részben, mert sohasem gondoltam magamra mint kritikusra. Ha könyvekkel, művekkel kerültem kapcsolatba, olvasó, néző, hallgató voltam. Ha valamely okból írnom kellett arról, amit olvastam, láttam, hallottam – akkor írtam. Mint olvasó, néző, hallgató. Ezeket a szövegeket mások kritikának nevezték, és mert nem akartam vitatkozni velük, tudomásul vettem, hogy ezek a szövegek kritikának (néhány esetben recenzióknak) minősülnek. Kritikusnak azonban, egy műfaj hivatalosan elfogadott gyakorlójának mindezek ellenére nem tartottam magam. Talán azért sem, mert hasonló írásokat olvasva egyre kevésbé tudtam, mi a kritika. Olvastam tanulmányokat, esszéket, ismertetéseket, baráti hűségnyilatkozatokat, ellenséges vitairatokat – és besorolásuk, megjelenési helyük szerint mindez kritikának számított. Kritikaírást szerkesztve magam is közöltem efféle írásokat. Nem a műfaj meghatározása volt fontos, hanem az, hogy mondjanak valami fontosat tárgyukról.

A kritikáról való nemtudásomtól függetlenül azonban, attól a koromtól kezdve, hogy agyműködésem egy bizonyos területének tevékenysége talán gondolkodásnak lett mondható, a világhoz való viszonyom már minden korai emlékem szerint kritikai természetű volt. Vagyis már akkor, amikor még nem volt szótáram része a kritika kifejezés.

Azóta már nemcsak a szót tanultam meg használni, hanem azt is, hogy maga a létezés is valamiféle kritika, túl azon, hogy lenni, azaz a meglévő világban új entitásként megjeleni eleve kritika. Pusztán azért, hogy minden, ami más, mint ami az univerzumban korábban létezett, a maga újdonságával akként eleve kritika, hogy azt bizonyítja: ez az új létező korábban nem volt jelen, nélküle hiányos volt a világ. Születésével pedig hozzájárul a teremtettség folyamatának teljesebbé tételéhez, a világ tökéletesítéséhez. Ha nem így volna, akkor az emberi létnek végképp nincsen semmi értelme. Azért vagyunk a világon, hogy az otthon legyen bennünk. De a világ befogadása nemcsak szelekció, hanem cselekvés is. Hozzáad valamit az egészhez, ezzel teljesebbé teszi, javít rajta – tehát kritikai természetű.

Ez lenne tehát az a háttér, amelyre hagyatkozva és amelytől elrugaszkodva mégiscsak megpróbálok mondani valamit a kritikáról, a magam úgynevezett kritikusi működéséről, kritikairói, olvasói és szerkesztői működéssel kapcsolatos tapasztalataimról. Emlékeim természetes szubjektivitását indokolhatja, hogy majd’ három évtizeden át részben kiszakadtam abból az irodalmi közegekből, irodalmi életből, amelyben a kritika működött vagy legalábbis létezett. Ettől a világtól nem akartam egészen elszakadni, mert úgy gondoltam, lenne benne helyem. Mégis alkalmam nyílt ezt a közeget kívülről is látni.

Magyarozatként annyit: a pártállam idején éppen csak érintkezésbe kerültem az irodalmi világgal. Biztos voltam abban, hogy a rendszer inkább előbb, mint utóbb csak megbukik – és addig nem akartam alkalmazkodni.

Hogy mihez? Semmi cenzúrához, semmi elváráshoz. Aztán érkezett az én időm. Legalábbis azt hittem. Vagy két évig lehettem is, úgymond, kritikus – de azután ez az esély, nem az én akaratomból, elszállt. Nem alkalmazkodtam az újabb idők elvárásaihoz, de a közsféra befogadott. Örültem neki, mert úgy gondoltam: ha demokráciát akarunk a diktatúra idején, ha bele akarunk szólni a közügyekbe, akkor amikor ez lehetségessé válik, részt kell vállalni a feladatokból. Egye fene, hogy nem leszek kritikus. Van kritizálni való elég az irodalmon kívül is...

Gondoltam, ez a kaland megér pár évet. És ha akkor nem fogdom el a fölkinált, egyébként nem túl jelentős szerepet, azzal egész addigi életemet tagadom meg. A tervezett néhány évből aztán negyedszázad lett. A közszolgálaton kívül volt benne irodalom és kritika is.

Ez a bő negyedszázad a fiatalságból kiöregedés és az öregedésbe fiatalodás közt az az életkor volt, amit általában a legszebb alkotó évtizedeknek neveznek. Eközben csak annyit tudtam tenni, hogy mint a feladatát az irodalomban is kereső értelmiségi, ha úgy tetszik, kritikus, bedugtam a lábam a mögöttem vagy előttem becsukódni látszó ajtó és az ajtófélfá közé.

Szerencsére akadtak olykor olyan pillanatok, olyan közéleti vereségek e hosszúra nyúlt szolgálat idején is, amikor értelmiséginek érezhettem magam, nem tisztviselőnek. Így mindig voltak, akik – nem kis meglepetésemre – mint kritikusra néztek rám. Lelkük rajta, nem akartam őket kiábrándítani.

Sokáig azt gondoltam, hogy majd, ha nyugdíjba megyek, megpróbálom behozni a kiesett évek mulasztásait. Időközben azonban fölemelték a nyugdíjkorhatárt. Mégsem a túl hosszúra nyúlt távollétet érzem a szellemi életbe, irodalomba hazatérve az igazi bajnak. Hanem azt, hogy valójában nincs hova hazatérni. Azt ugyan közben is sejtettem, hogy úgynevezett kritikusként nincs olyan közeg, ahova be- vagy visszatérhetek. Még annyira sem, mint amikor az olyan-amilyen közegből kimaradtam.

Annak oka az volt, és ez az évek során kívülről még jobban látszott, hogy a 90-es évek elején előbb kettészakadt, majd eltűnt az addig minden akadályoztatása ellenére is valamennyire működő kritikai élet. Addig ugyanis, eltekintve a pártközpont direktíváit teljesítő irodalmi perzekutorok működésétől, ízléskülönbségek, eltérő értékrendek, személyes szimpátiák, függési viszonyok úgy tagolták az irodalmi-kritikai világot, hogy az minden feszültség ellenére is egyben maradt.

Az akkori döntő törésvonal az állampárt szolgálatába szegődött és ezért kiemelt elismerést kapó szerzők világát választotta el az e körön kívül állóktól. Vagyis az

irodalmat és a kritikát a nem-irodalomtól és nem-kritikától. Így aztán az irodalom köztársaságának értékrendjéről nem a pártközpont döntött. Csak a maga birodalma fölött volt hatalma – az értéktelenség nem volt képes arra, hogy értékek fölött uralkodjon. A fordítottjára olykor akadt példa: a hatalom olykor, ha úgy gondolta, hogy érdekében áll, esetenként figyelembe vette a sáncain kívüliek ítéletét.

Az irodalom köztársasága, a „szakma” nem fogadta el azokat valóságos nagyságnak, akiket csak és kizárólag a pártállami protokoll alapján kellett volna tisztelnie. Tudomásul vette az erőviszonyokat, az udvari irodalom kritikai sérthetlenségét, még azt is, hogy az igazi értékek nem kaptak elismerést. Ezért születtek alternatív díjak: egy forint, egy üveg aszú.

Ez a világ elmúlt. Amit az egypártrendszer nem tudott elérni, az megvalósult a demokráciában, ahol az értéktelenségnek is ugyanolyan jogai lettek, mint az értéknek. A korábbi két oldalt a „rendszerhez” való viszony (illetve a rendszer hozzájuk való viszonya) választotta el, és tudható volt, hogy igazi érték csak a rendszertől függetlenül születhet.

A politikai rendszerváltás után azonban már nem értékek és értékteremtők álltak szemben álértékekkel és kegyencekkel (a hatalom által kegyelt fél-, negyed-, nyolcad- stb. „tehetségekkel”). Az újból kialakult kétpólusú rendszer mindkét oldalán voltak és vannak valódi értékteremtők, olyan alkotók, akik korábban nem egymással szemben, hanem egymás mellett álltak. Értékek – szemben az értéktelenséggel. Az igazi bozótharcosok nem is belőlük lettek, hanem azokból, akik elegendő alkotóerő híján bárhol, bármikor, bármely rendszerben csak a nagyok árnyékából lövöldöztek. A szellemi vitákat többnyire a silányságot szaporító önjelöltek és kóklerek tudják igazán elmergesíteni.

Korábban a tehetség és a teljesítmény elég volt az értékteremtők személyes művészi legitimációjához. 1990-et követően a kritikai gyakorlatban ez a legitimitás politikai alapon kétségbe vonhatóvá vált. Két legitim oldal került szembe egymással, és a saját legitimációjukat a másik legitimitásának kétségbevonásával kívánták megerősíteni. Természetesen elsősorban azok, akiknek ehhez a teljesítményük nem volt elegendő.

Ez a szakadás tehát tényleges értékeket állított szembe. A változás, ismételjük meg, abban állt, hogy a két tábor elválasztó törésvonalat már nem egy önkényuralmi rendszer, hanem a formálódó demokrácia politikai rendszere alakította ki. De nem mindenben és nem egészen: a gyalázatos *Nappali Hold*-vita, a Csoóri Sándor ellen

indított nemtelen hajsza súlyos történelmi jelentősége az, hogy abban bizony a pártállami múlt kísértett, végzetesen kettészakítva a szellemi és az irodalmi életet – és ezzel a kritikát is. Azóta három évtized telt el, az akkor kialakult szakadékot azonban ma már senki sem próbálja áthidalni – hát még feltölteni.

De nemcsak a múlt kísértetei reaktiválták magukat ebben: a botrány előrevetítette az elkövetkező korszak fenyegetéseit is. Voltak, én magam is, akik nem Csoóri írásában láttak botrányt, hanem a rákövetkező, tudatosan tervezett és kivitelezett, pártpolitikai tartalmú kampányban. Ez formailag ugyan az irodalomhoz kapcsolódott, de valójában annak a stratégiának volt a része, amely az MDF-kormány és ezzel az általa képviselt értékek megbuktatását célozta. Ehhez kellett a szellemi életet is átpolitizálni. Lehet hosszan taglalni sérelmeket, kölcsönösen. De a szakítás stratégiát a demokratikus választások eredményét el nem fogadó revansizmus politikai boszorkányműködésében kell keresni. És nem menti fel őket, hogy idővel ez a szakadás nélkülük is bekövetkezett volna – de talán nem ilyen mély sebekkel, talán megőrizve a párbeszéd mára reménytelenül elvesztett esélyét.

A kritika, ahogy a szellemi élet szinte összes ága-boga időben e fordulathoz köthetően ettől kezdve a pártpolitika erőterébe került. „Kulturális Bejrút” – mondták akkoriban, a libanoni beháborúra utalva. „Hidegbéke” – írta évtizedekkel később Tóth Erzsébet. A szellem szabad lett – és ellehetetlenült. Egészen odáig, hogy a korábban együtt küzdő felek egymást elválasztó, gigantikus falat építettek: utoljára akkor találkoztak, hogy ne csak a szakadék-hasonlaltal éljünk, amikor egymással szemben állva rakták az őket elválasztó fal tégláit. Olyan magasra, hogy már ne lássák, és olyan vastagra, hogy ne is hallják egymást. A szellem világának gyors polgárháborúját a tartós hideg-polgárháború korszaka követte – ebben élünk ma is.

Sajátos módon az irodalomban e konfrontáció a hagyományos és a posztmodern kifejezési, ábrázolási, esztétikai látásmód követőinek már korábban is meglévő szembenállásában is új szakaszt jelentett. Olyannyira, hogy a valaha esztétikai, ábrázolási sajátosságokat jelentő paradigmaváltás is politikai jelentést kapott. Jellemző a „váltás” szó használata is, túlságosan rímél az átalakulásra használt „rendszer-váltás” kifejezésre, ami azt jelentette: a pártállam, a diktatúra helyén a plurális demokrácia rendszere épült. A politikában a két rendszer kizárja egymást, a szellemi életben viszont megmaradhatnak egymás mellett különféle paradigmák. Az, hogy az irodalmi paradigmákat illetően is a „váltás” fo-

galma került a közbeszédbe, messzemenően bizonyítja: hatalmi harcok jelöltek vele.

Fölösleges most részletekbe menően elemezni, hogy a két meghatározó (irodalmi) paradigma pontosan mit jelentett. Ezúttal érzjük be annyival, hogy a „hagyományos” modellt a történelmi örökség folytatása, a közösségi elv, benne az erős társadalmi-nemzeti felelősségvállalás, a műalkotás referencialitása meghatározó elemek, sőt, a referencialitás értéknek tekintése jellemezte, a „paradigmaváltás” utáni „posztmodernség” pedig az irodalom autonómiáját, az individuális lét kifejezését, a helyi, nemzeti-történelmi kötöttségektől elszakadást, a nagyvilág felé nyitást preferálta.

Ezek a tartalmak meglehetősen pontossággal illeszkedtek a pártrendszer szerkezetét meghatározó ideológiák értékpreferenciáihoz. Nincs tehát mit csodálkoznunk azon, hogy az irodalmi táborok lényegében automatikusan megtalálták a maguk pártpolitikai hátterét – annál is inkább, mert megélhetésüket, írói egzisztenciájuk fenntartását csak ez a háttér biztosíthatta.

A gyors és radikális átpolitizálódás súlyos következményeként azok is megkapták és megkapják a maguk besorolását, akik személy szerint kívül akartak és akarnak maradni ezen a szembenálláson. Besorolásuk nem csupán a műveik alapján történik, hiszen a szembenálló felek alig olvassák egymás könyveit, de még a saját oldalt illetően sem túl sokat, mert összességében általában véve is kevesebbet olvasnak. (Tapasztalataim szerint a – jobb híján – „balliberális” kötődésűnek mondható közeg erre különösen büszke, a nemzeti oldal inkább csak közönyös.) A besorolást így gyakran egyéb szempontok (politikai szerepvállalás, közlési helyek, személyes kapcsolatok stb.) befolyásolják.

Ez a megosztottság korántsem új jelenség. Közhely a népi-urbánus szembenállás emlegetése – valójában tévesen. Tipológiai értelemben ez a vita sokkal közelebb állt a pártállami idők hivatalos értékrendjével szembeni irodalmi világ frakcióharcaihoz: az értékek versenye a társadalmi és irodalmi modernizáció híveinek körében zajlott. De mindkettejükkel szemben ott állt a (fél)hivatalos és egészen konzervatív irodalmi világ, amely két generációval korábban, Ady és a *Nyugat* jelentkezését követően mutatta meg erőit.

Hogy ez a szembenállás miként hatott a kritikára, arról érdemes meghallgatni Babitsot, aki a *Könyvről könyvre* ciklusban ezt írja: a „magyar kritika szabadsága ma gyöngébb lábakon áll, mint valaha” – kezdi. „Mindenki tartozik valami kasztba vagy pártba, amely szolidáris vele, s amelyet nem szabad megsérteni. A pa-

pot nem szabad kritizálni, mert pap, a szocialistát mert szocialista, a zsidót, mert zsidó, a szlovenczkóit, mert szlovenczkói. Legfőljebb az van megengedve, hogy a zsidót egy antiszemita orgánus bírálja, a forradalmárt egy konzervatív lap, s a klerikálist egy progresszív pártfolyóirat. Ahol a kritika eltér e megszokott s egyedül jogosított politikai szempontoktól, s tisztán irodalmi szemmel mer nézni, ott egyszerre mindenki fölfülemli: mi ez? Ebben mindenki rejtett szándékot, ismeretlen célzatú támadást szimatol, mert okát, rugóit, a tiszta irodalmi tekintet szokatlansága miatt senki sem képes elfogadni, sem megérteni. Lassanként ott tartunk, hogy irodalmunkat mindenféle szempontból szabad kritizálni, csak éppen irodalmi szempontból nem: mert ez azonnal politikai kavargást vált ki.”²

Babits soraiból jól érzékelhető, hogy töretlenül hisz az irodalom köztársaságának oszthatatlanságában – ami nélkül szerinte valóságos, értékelvű kritikai élet nem képzelhető el. Ugyanez a meggyőződés sugárzik *A kettészakadt irodalom* című írásából, amelyben Berzeviczy Alberttel, az MTA és Kisfaludy Társaság (sőt, a Magyar Olimpia Bizottság!) elnökével száll vitába. Írása címét Babits Berzeviczytől kölcsönözte, és éppen az általa kifejtett tézissel ellentétes véleményét fejt ki benne. Azt mondja: a *Nyugat*-ban már 1916-ban szót emeltek a megosztottság, e „fájdalmas átok” ellen. Erre tesz kísérletet egy évtizeddel később is. Megkísérli „a lehetetlent, aminek a meggyőzést és a megértést mondják, emberek közt”.³

A szakadás okát a nemzethez való viszonyban látó Berzeviczy elképzeléseit Babits így foglalja össze: szerinte „sokan vannak, akik azt tartják, hogy a múlt olyan teher, melyet le kell rázni magunkról, hogy mindennek a mából, legfőljebb a tegnaptól kell kiindulnia, hogy a külföld jelenkori hatása és példája az irodalomban előbbre való a hazai hagyományok útmutatásánál, s hogy amit magyar ember produkál, az szükségképp magyar, bármennyire elszakadt a múlttól, és bármilyen kevés köze van a nemzetlélekhez”.⁴

Babits írásának legnagyobb része Ady melletti védőbeszéd – a vita nyolc évvel Ady halála után zajlik, és kimondva-kimondatlanul a háborút megelőző évtized polémiája folytatódik benne. Azoknak az időknek hordalékát kell fölkavarnia, amikor a Rákosi Jenő fémjelezte ókonzervativizmus és az irodalom nemzeti jellegével azonosított, már-már önmaga paródiájává váló epigonpiesség oldaláról folyamatosan a legélesebb kirohanásokkal támadták Adyt és a *Nyugat* irodalmi forradalmát. Ebben a kritikában és irodalminak mutatózó tételeiben, érveiben ideológiai és politikai szempontok uralkodtak,

a századelő politikai válsága kapott benne sajátos kifejezést. Mögötte nem Ady költészete, még csak nem is radikális hangú publicisztikája állt: Ady sokkal inkább jelkép volt, mind a progresszív-liberális, mind a retrográd-konzervatív oldalon.

Így az irodalmi műnek kijáró kritikák is politikai olvasatot kaptak. Jellemző, hogy a korról született könyvek névmutatója alapján kikereshető, Adyval kapcsolatos mondatok tendenciájából megbízhatóan lehet következtetni az adott mű egészének koncepciójára.

Nem csoda, hogy jószerevel Kosztolányi 1929-es, pamfletbe hajló kritikája lett az Ady-mű első tisztán irodalmi jellegű bírálata – de ez a vita egyazon irodalmi-politikai oldalon belül zajlott, és éppen ezért tartották sokan bűnnek. Katonai értelemben a „baráti tűz” veszedelmesebb lehet, mint amit a szembenálló fél zúdít a csapatokra...

Babits a Berzeviczy-beszéd Adyra vonatkozó és Ady kapcsán elhangzott megállapításait hosszan értelmezi és vitatja, és e kérdéskör apropóján foglalja össze véleményét az irodalom kettészakadásáról, és ebbe a kritika kettészakadásának ténye is beletartozik. Azt írja: „sohasem tagadtuk a kritika jogát, s bizonyos ha valakinek más véleménye van Adyról, s megírja: azt mi nem fogjuk ellenpártnak vagy éppen ellenségnek nézni; ily esztétikai véleménykülönbség nem fog éket verni közénk, mely miatt a »magyar irodalom kettészakadásáról« lehessen panaszkodni”.⁵

Megjegyzendő, hogy Babitséhoz nagyon közeli álláspontot foglalt el a Berzeviczy-beszéd sommás megállapítását ugyancsak visszautasító Szabó Dezső, akinél élesebb hangú és kártékonyabb bírálója nem akadt Babitsnak. De azért mindketten tudták, hogy szembenállásuk ellenére az igazi törésvonal nem közöttük, hanem velük szemben, köztük és Berzeviczy között húzódik. Szabó Dezső nemcsak Ady példáját idézi a szakadás-gondolat ellenében, hanem a *Nyugat* nagy nemzedékének szinte minden jelesét: Móriczot, Juhász Gyulát, Tóth Árpádot, Kaffka Margitot. Mint mondja, közöttük nincsen semmiféle szakadás, sőt „nem jelentenek szakadást a múlt a magyar irodalommal szemben sem. Egyetlen időtlenül ősi arcnak meg-megújuló életkifejezései mindezek az írók”.⁶

Szabó Dezső összegzése szerint „nincs jobboldali magyar irodalom, nincs baloldali magyar irodalom. Az egyetlen új magyar irodalom szerves folytatása a múlt egyetlen magyar irodalmának. Van azonban két csoport, melynek tagjai írással keresik, és néha találják is kenyérüket, s ezek közül az egyik csoport a jobboldali, a másik

csoport a baloldali címke védelme alá helyezi magát. Az egyik az alkalmi hondörgedelmek, a minden gyomorban ott korgó irredenta szokványok, a turán-keresztényi böffentyűk kimérője kicsinyben és nagyban. Ezek rendszeren társaságokba egyesülnek, melyeket irodalminak neveznek. Ismertető jeleik: az akasztófát bitónak, a hóhért bakónak s Herczeg Ferencet nagy írónak mondják. Ezeknek a létezési ürügye az, hogy jobboldaliak.

A másik csoport az exportgyönyörűségek udvari, sőt utcai szállítói, az úgynevezett nemzetközi irodalom (nem világirodalom!) konfekciósai, a hollywoodi esztétika tőzsdebizományosai. Ismertetőjelük kedvenc mondásuk: nincs agár, nincs vizsla, nincs dakszli, nincs kuvasz, csak Kutya van, nagy K-val, nincs francia, nincs olasz, nincs zsidó, nincs magyar, csak Ember van, hasonló nagy E-vel. Ezek azért lehetnek, mert baloldaliak. Ez a két csoport tényleg megvan. De ez jelenthet kettészakadt üzletet, megrepedt szatócsot, széthasadt áruházat, de semmi esetre sem jelenthet kettészakadt magyar irodalmat.⁷⁷

Szépek ezek a békebeli békében indult *Nyugat* körében kialakult szellemiséget őrző, oly ismerős gondolatokat előrevetítő egység-nyilatkozatok, talán 1990 körül még érvényesek is voltak. Az elmúlt harminc év azonban mást mutat: a legtragikusabb, hogy a szellemi élet elfogadta és természetesnek veszi azt, hogy kettészakadt. Az irodalmi élet hasadását írók, kritikusok, olvasók olyan ténynek tartják, amivel együtt kell élni. A legfájdalmasabb ebben az, hogy már nem is fáj igazán senkinek. Lehet, hogy vannak ma is, akik kimaradtak ebből a pártosodásból, de ők a kevesek. De még ők sem tudnak átkelni a nagy törésvonalon, mert megosztott társadalomban élnek.

Vagyis az irodalom máma már nem hasad tovább, mert nincs hova hasadnia. Amúgy akadnak alkotók, akik képesek egészen látni irodalmunkat, írhatnak ennek szellemében kritikákat. Biztos vagyok abban, hogy a jövőhöz ők – legyenek költők, írók, kritikusok – szólnak és szólnak. De ettől a napi gyakorlat olyan, amilyen.

Vitairatában Babits bebizonyíthatja, hogy a *Nyugatot*, illetve annak körét, élén Adyval, méltatlan az irodalom kettészakításával vádolni, és egyáltalán: a magyar irodalom egységes. De az ő írásából is kitűnik, hogy ez azért nincsen egészen így. Azt írja: a „Nyugat írói előkelő szemlébe írtak, kicsi és művelt közönség számára, s mindenképp kevesebb veszélyével a félreértésnek, mint az izgató politikus”.⁸ Arra utal, hogy a folyóirat nyílt vitaszellemének titka az elszigeteltsége volt. Amiből az is kitetszik, hogy az irodalom sokféleségének egységben látásához az elit, azaz a szellemi előkelőség közegében, a művelt közönség szűk körében van esély. És annak,

hogy e közeg egyedül a *Nyugatban* talált otthonra. Ezért szellemi köre időről időre megengedhette magának, hogy a lap oldalain akár bírálja tagjait. Lettek is ebből halálos sértődések, kivonulások, hosszas mosolyszünetek. De aztán nem maradt más, mint a békekötés: nem volt máshová hazamenni...

De Babits itt nem erről beszél. Azt mondja, hogy az „izgató politikus” működése, azaz a pártharcok, a „félreértés” veszélyét idézik fel. Ez a megjegyzés mutatja, hogy Babits is látja, milyen veszélyek fenyegetik az irodalom egységét, de azért az számára olyan hittétel, hogy minden vele ellentétes jelenséget csakis „félreértések”-kel kell magyaráznia. Kifinomult és tapintatos fogalmazása még így is sejteti, azt a felismerését rejti, hogy az irodalmat a politika, vagyis a pártpolitika igenis szétszakíthatja. És, mint láttuk és látjuk, ezt meg is teszi.

Ez pedig ugyanolyan akadálya a kritika szabadságának, mint az, amiről Babitsnak sejtése sem volt, hogy lehetséges olyan világ, amelyben a politika döntő szerepet kap a kritikus véleményében. Nem a politikusból lesz kritikus: a kritikus lesz politikussá. És ebből a szempontból mindegy, hogy a kritikusok egy vagy több párt érdekeivel kapcsolhatók-e össze.

Abban a pillanatban, amikor a kritikus enged a politikai iránti vonzalmának, elhagyja azt az elvi magaslatot, amelyről leszállva nem lehet szabad. Ugyanez áll az íróra is, aki ha művében politikai szempontokat érvényesít, okkal kaphat politikai természetű kritikát. Csakhogy minden művész meggyőződése, hogy ő képviseli az igazságot. Ha kételkedik ebben, akkor a kételkedést tartja igazságnak. Így aztán (többször) tiltakozik az ellen, hogy neki politikai nézetei lennének. Ha politikai deklarációkat ír alá, arról is azt gondolja, hogy a szent igazság bajnoka. Ez azonban nincs, nem lehet így, mert olyan közegben dolgozik, amely eleve besorolja, pártpolitikai értelemben is. Erről pedig tudnia kell, és tud is, mert önérvényesítéséhez a politika közege biztosítja a feltételeket. Így aztán hiteltelen (azaz csak saját körében hiteles), amikor azt állítja: ő csak a tiszta irodalmiság nevében mondja, amit mond. Mindeközben az irodalom mezei hadait jellemző megfelelési kényszer folytán a valamilyik hatalmi központ szolgálatába szegődő értelmiségi harcos abban a tudatban szolgál, hogy szabad. Pedig az utolsó szabadon hozott döntése többször az volt, amikor maga választotta ki, hogy melyik oldalra áll...

Onnan, ahonnan az elmúlt évtizedekből nézhettem, azt láttam, hogy az írókat jobban érdekli a politika, mint a politikát az írók, illetve a kritikával együtt az irodalom. Nem különösebben érdekli tehát, de nincs ellenére, hogy törek-

véseit a művészek is legitimálják, vagyis ha közönyös is, de nem közömbös. Ezért az írók-kritikusok vitáit a politika annak ellenére befogadja, hogy maga nem nyúl utánuk.

Egykor az egységes magyar irodalmat tagoló elkeseredett viták, kritikai harcok az irodalom határai között maradtak, annak természetes részét jelentették. Egy Kazinczy–Csokonai, Kölcsey–Berzsenyi, egy Gyulai Pál–Jókai ütközés nyomokban sem tartalmazott pártpolitikát. Kazinczy bebörtönzése, Kölcsey követi működése, Jókai mandátuma nem lett az irodalmi diskurzus része.

Ez a világ azonban elmúlt, az irodalom közéleti jelentőséget nyert – túl azon, ami a romantika vátesz vagy próféta írónak-költőinek egyéni szerepvállalását jelentette.

Babits és az írói szabadságot a politikai küldetéstudatra is kiterjesztő Szabó Dezső irodalomképe a *Nyugat* körében formálódott. Ez volt az utolsó régi vágású irodalmi tábor, ahol elvi magasságokban tudtak jóízűen is veszekedni és örök haragot fogadni, hogy aztán, legalább úgyahogy, megbékéljenek. Ady vérig sérthette Kosztolányit azzal, hogy a költők költőjének tekintette, az évtizedes sérelmét gondosan megőrző Kosztolányi utóbb rárontott Ady költészetére, attól még mind a ketten a *Nyugat* költői maradtak. A hasonló, elvi-esztétikai alapokon, értékek jegyében, a vitában a szembenálló felet gyalázva is respektáló viták régen kikoptak a magyar irodalomból. Az oly sokszor emlegetett népi és urbánus vonulat az első pillanattól kezdve oly mértékig infiltrálódott politikával, hogy a benne megjelenő irodalmi szembenállás önmagában nem is értelmezhető (ahogyan az e törésvonal mentén emelt barikádok harcosai közötti tűzpárbajok sem).

Mielőtt azonban végképp elkeserednénk, reménykedjünk, hogy miként mindig voltak kitűnő, átfogó műveltségű, érzékeny, példás minőségérzékű, nagyszerű, szuverenitásukat megőrző kritikusok, vannak ma is. Ők a maguk módján magányos harcosok, még ha esetleges politikai állásfoglalásaik alapján be is sorolhatók valamely oldal táborába – ez azonban irodalmi értékrendjüket nem befolyásolja. De pártpolitikai besorolásuk megakadályozza, hogy működésük összekapcsolódjon. Így nem alakulnak ki kritikai hegylancok, csak egymástól távoli csúcsok, tanúhegyek.

Az MMA kritikakonferenciájának, úgy gondolom, nem lehet más a célja, mint hogy a mai, Babits vagy Szabó Dezső, de még Berzeviczy Albert nézetei szerint is áldatlan állapoton segítsünk. A záró mondatnak illene némi reményt sugározni.

Reményt adhat Niels Bohr megfigyelése, aki egy Werner Heisenberggel és kora más vezető tudósaival közös sítúrán az esti főzés-mosogatás közben a következő kor-

szakos felfedezést tette: „Ez a mosogatás is olyan, mint a nyelv. Piszkos a vizünk, piszkos a törlőruhánk, valahogy mégis megtisztítjuk az edényt meg a poharakat. Így állunk a nyelvvel is: tisztázatlan fogalmakkal dolgozunk, és olyan logikát használunk, amelynek nem ismerjük a pontos érvényességi körét; ennek ellenére reménykedünk, hogy mégiscsak tisztaságot teremtünk a természet megértésében.”⁹ Valahogy így állunk mi is az irodalom és az irodalmi folyamatok megértésével. Nincs hozzá igazán alkalmas eszközrendszerünk, nem kedveznek hozzá sem a személyes viszonyok, sem a közélet folyamatai. Mégis valami irracionális reménykedés él bennünk, hogy ha egymást nem is, de ezt az irodalmi világot megértjük, hiszen kritikát írni necesse est... A feladat tehát adott: igyekezzünk küzdeni és bízva bízni...

JEGYZETEK

- 1 KÖLCSEY Ferenc: *Válogatott művei*. Szerk. FENYŐ István, Bp., Szépirodalmi, 1975, 983.
- 2 BABITS Mihály: *Könyvről könyvre. A kritika szabadságáról* = Uő: *Esszék, tanulmányok I–II*. Szerk. BELIA György, Bp., Szépirodalmi, 1978, II., 41.
- 3 BABITS Mihály: *A kettészakadt irodalom. Válasz Berzeviczy Albertnek* = Uo., 171.
- 4 Uo., 172.
- 5 Uo., 183.
- 6 SZABÓ Dezső: *A kettészakadt magyar irodalom* = Uő: *Az egész látóhatár I–III*. Bp., Magyar Élet, 1939, III., 209. (kiemelés az eredetiben)
- 7 Uo., 214.
- 8 BABITS Mihály: *A kettészakadt irodalom. i. m.* (1978), 177.
- 9 HEISENBERG, Werner Karl: *A rész és az egész. Beszélgetések az atomfizikáról*. Ford. FALVAY Mihály, Bp., Gondolat, 1983, 183.